

А.В. Маляренко,
суддя Вищого спеціалізованого
суду України з розгляду
цивільних і кримінальних
справ

S u m m a r y

The article looked into legal point of judicial oath, problems of judicial liability for breach of the oath, gave analysis to the components of this oath and practice of liability for its breach

Про присягу судді та відповідальність за її порушення

У сучасному міжнародному законодавстві щодо діяльності судів встановлено моральні вимоги. Проте хоча ці вимоги адресовані судам, та стосуються вони насамперед тих, хто здійснює правосуддя. Зокрема, у Загальній декларації прав людини зазначено, що суд повинен бути рівним для всіх, справедливим і безстороннім. У Міжнародному пакті про громадянські та політичні права йдеться також про компетентний суд.

До загальновизнаних стандартів, які регулюють діяльність судів на міжнародному рівні, належать Бангалорські принципи поведінки суддів від 19 травня 2006 р. (схвалені резолюцією Економічної і Соціальної Ради ООН від 27 липня 2006 р. № 2006/23). Цих принципів шість: 1) незалежність; 2) об'єктивність; 3) чесність та непідкупність; 4) дотримання етичних норм; 5) рівність; 6) компетентність та старанність. За недотримання цих принципів суддя має нести відповідальність, яку кожна держава визначає з урахуванням своїх особливостей.

В Україні відповідно до ст. 126 Конституції України суддя звільняється з посади за протиправні діяння, пов'язані з судовою діяльністю, зокрема за порушення вимог щодо несумісності, порушення присяги, набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього. Згідно зі ст. 83 Закону від 7 липня 2010 р. № 2453-VI «Про судоустрій і статус суддів» (далі — Закон № 2453-VI) за шість видів протиправних діянь суддя може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності у порядку дисциплінарного провадження з оголошенням догани. Кримінальну відповідальність і звільнення з посади суддя може нести за діяння як пов'язані з судовою діяльністю, так і не пов'язані з нею.

За діяння, пов'язані з судовою діяльністю, передбачено такі види відповідальності судді: за найтяжчі діяння — кримінальну відповідальність із одночасним звільненням з посади; за діяння, пов'язані з порушенням присяги та несумісністю, — звільнення з посади; за діяння, передбачені ст. 83 Закону № 2453-VI, — дисциплінарну відповідальність у виді оголошення догани.

Підстави для кожного виду відповідальності мають бути самостійними, не повинні дублюватися чи повторюватись, розкриватися в іншому виді або через інший вид. Діяння судді, за які він має

нести відповідальність, в законодавстві повинні бути визначені конкретно і зрозуміло, як і діяння, зазначені в Кримінальному кодексі України та Кодексі України про адміністративні правопорушення.

Метою цієї статті є дослідження правової суті присяги судді, проблем, пов'язаних із відповідальністю судді за її порушення, аналіз складових цієї присяги та практики відповідальності за її порушення як самостійної, передбаченої Конституцією підстави відповідальності.

За діяння, пов'язані з судовою діяльністю, передбачено такі види відповідальності судді: за найтяжчі діяння — кримінальну відповідальність із одночасним звільненням з посади; за діяння, пов'язані з порушенням присяги та несумісністю, — звільнення з посади; за діяння, передбачені ст. 83 Закону № 2453-VI, — дисциплінарну відповідальність у виді оголошення догани

З давніх часів люди давали клятви. (Слова «присяга» і «клятва» — синоніми.) У клятву вкладався сакральний містичний зміст. Її порушення означало втрату гідності, поваги і довіри людей, а то й життя та здоров'я. У більшості релігій світу порушення клятви вважається тяжким гріхом. Наприклад, у мусульман є три найвищі клятви, які не насміліться порушити навіть людина з найнижчою моральністю: «Клянусь Богом!», «Клянусь Пророком!», «Клянусь Кораном!»¹.

Як стверджують дослідники, з часів Давньої Русі на теренах України існувала присяга судді. Це було зобов'язання судді судити по праву, воно супроводжувалося спеціальним ритуалом прийняття присяги, так званим хресним цілуванням². В основі присяги (клятви) — страх перед невидимою силою, каральна дія якої може здійснитись на особі, що присягла, у разі її порушення³.

В Україні ст. 55 Закону № 2453-VI передбачено складення суддею присяги такого змісту: «Я, (ім'я та прізвище), вступаючи на посаду судді, урочисто присягаю об'єктивно, безсторонньо, неупереджено, незалежно та справедливо здійснювати правосуддя, підкоряючись лише закону та керуючись принципом верховенства права, чесно і сумлінно виконувати обов'язки судді, дотримуватися морально-етичних принципів поведінки судді, не вчиняти дій, що порочать звання судді та принижують авторитет судової влади».

З тексту цієї присяги зрозуміло, що суддя, беручи на себе обов'язок здійснювати правосуддя, зобов'язується суворо дотримуватись вимог закону та морально-етичних принципів, а також поводитися як порядна, достойна високої посади людина. Недотримання ж усіх або будь-якої із цих вимог закону є порушенням присяги, за яке, згідно з Конституцією, суддя підлягає звільненню з посади.

Що означають, з погляду права, поняття «об'єктивність», «безсторонність», «справедливість», «чесність» та «сумлінність», за які повинен відповідати суддя? Чи можуть вони бути самостійними підставами для відповідальності судді, які не передбачені у ст. 83 Закону № 2453-VI?

На ці питання відповісти не просто. Якщо зміст понять «неупередженість» та «незалежність» хоч і з певними труднощами можна зрозуміти із закону, то зміст зазначених п'яти понять не пояснюється ні в законі, ні в юридичних енциклопедіях. Згідно з Великим тлумачним словником сучасної української мови⁴ ці слова мають таке значення: *об'єктивний* — який існує поза людською свідомістю і незалежно від неї, незалежно від волі, бажань людини; *неупереджений*; *безсторонній* — який складає думку про когось або щось на підставі об'єктивних фактів, а не особистого почуття; *неупереджений*, *справедливий*; *безпристрасний*; *справедливий* — який діє на підставі об'єктивних фактів, позбавлений упередження; *чесний* — який має високі моральні якості, правдивий, старанний, сумлінний, відвертий тощо; *сумлінний* — який чесно, старанно, ретельно виконує свої обов'язки, добросовісний; *незалежний* — який не залежить від кого або чого-небудь; *неупереджений* — який не має обманної, негативної, задалегідь сформованої думки.

Суддя, беручи на себе обов'язок здійснювати правосуддя, зобов'язується суворо дотримуватись вимог закону та морально-етичних принципів, а також поводитися як порядна, достойна високої посади людина. Недотримання ж усіх або будь-якої із цих вимог закону є порушенням присяги, за яке, згідно з Конституцією, суддя підлягає звільненню з посади

Ці поняття є загальнолюдськими й морально-етичними, надзвичайно широкими за змістом. Деякі з них синонімічні, наприклад, *чесний* це той, хто старанний і сумлінний, а *сумлінний* — той, який чесний та старанний; *безсторонній* — це той, що неупереджений та справедливий, а

¹ Священный Коран. — М., СПб., 2001. — С. 617. (Тут і далі — переклад автора).

² Див.: Люблинский П. Энциклопедический словарь Русского библиографического института Гранат. — Т. 33. — М., 1954. — С. 479—480.

³ Див.: Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка. — Т. II. — СПб., 1912. — 919 с.

⁴ Див.: Великий тлумачний словник сучасної української мови. — К., Ірпінь, 2003. — 1728с.

справедливий — який об'єктивний та неупереджений тощо.

Аналізуючи рішення Європейського суду з прав людини (далі — Європейський суд), можна дійти висновку, що майже всі поняття, які є в тексті присяги судді України, взаємопов'язані, витікають одне з одного або доповнюють чи повторюють одне одне. Щоб підтвердити цей висновок, прочитуємо витяги з деяких рішень Європейського суду: «У ході судового розгляду головуючий, судді, народні засідателі зобов'язані утримуватися від висловлення будь-яких оцінок і висновків щодо розглядуваної справи аж до видалення суду в нарадчу кімнату для постановлення вироку, таким чином, виключивши будь-які прояви упередженості та необ'єктивності. Відступ від цієї вимоги й оголошення під час судового розгляду позиції головуючого судді, тоді як підсудний ще не визнаний винуватим, розцінене Європейським судом як порушення презумпції невинуватості» (рішення Європейського суду від 25 березня 1983 р. у справі «Мінеллі проти Швейцарії»; *Minelli v. Switherland*).

Справедливість <...> неможлива там, де сам суддя не має розвинутого почуття справедливості. Не може суддя бути справедливим, якщо він не знає закону, не вміє його застосовувати в конкретних ситуаціях, не має життєвого досвіду

«Судова практика передбачає два критерії для встановлення безсторонності суду згідно з п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. По-перше, потрібно встановити, що суд був суб'єктивно безсторонній, тобто жоден із його членів відкрито не проявляв упередженість та особисту зацікавленість. По-друге, суд повинен бути об'єктивно безсторонній, тобто передбачається існування достатніх гарантій, щоб виключити будь-які сумніви щодо цього» (рішення Європейського суду від 10 червня 1996 р. у справі «Пуллар проти Сполученого Королівства»; *Pullar v. The United Kingdom*).

Справедливість у правосудді передбачає наявність багатьох умов, включаючи зміст законів та суспільно-політичну обстановку. Але вона неможлива там, де сам суддя не має розвинутого почуття справедливості. Не може суддя бути справедливим, якщо він не знає закону, не вміє його застосовувати в конкретних ситуаціях, не має життєвого досвіду. І тому «право на „справедливість“ судового слухання є основоположним компонентом ст. 6 Конвенції про захист

прав людини і основоположних свобод. Вимога дотримання „справедливості“ поширюється на судовий розгляд в цілому, а не тільки на усні слухання або розгляд у першій інстанції» (рішення Європейського суду від 2 березня 1987 р. у справі «Моннел і Морріс проти Сполученого Королівства»; *Monnell and Morris v. The United Kingdom*).

Майже у всіх країнах світу суддя приймає присягу. Хоча є й винятки. Наприклад, судді Швеції, що призначені на посаду вперше, присягу не складають. Як правило, призначені або обрані судді присягають на вірність Конституції, а в багатьох випадках на дотримання конституційних та інших законів. Вони зобов'язуються захищати права і свободи людини й громадянина, принципи правової держави. У деяких текстах присяги зазначається про зобов'язання професійного і морально-етичного характеру, а в інших — у текст присяги закладена релігійна формула «Хай допомагає мені Бог» тощо.

Зміст більшості присяг короткий і лаконічний, бо вважається, що їх суть не тільки в словах, а насамперед у людині, яка присягає, в атмосфері, в якій працює суддя, в системі моральних цінностей суспільства. Наприклад, суддя Європейського суду складає таку присягу: «Присягаю, що виконуватиму функції судді чесно, незалежно та безсторонньо і зберігатиму таємницю всіх обговорень». Приблизно таку ж присягу давав суддя України відповідно до ст. 10 Закону від 15 грудня 1992 р. № 2862-ХІІ «Про статус суддів». Він говорив: «Урочисто присягаю чесно і сумлінно виконувати обов'язки судді, здійснювати правосуддя, підкоряючись тільки закону, бути об'єктивним і справедливим».

Суддя повинен мати розвинуту совість. Це вказує на здатність здійснювати внутрішній моральний самоконтроль як при розгляді справи, так і при прийнятті рішень. Його совість повинна бути спокійна як при засудженні, так і при виправданні; мотиви, якими він керується, мають бути чистими і морально бездоганними. Суддя повинен бути гуманним

У 2010 р., скасовуючи зазначений закон і приймаючи новий, законодавець України дійшов висновку, що чим більше в присязі урочистих слів, тим краще суддя буде виконувати свої обов'язки і тому вмістив у неї все, що міг, зокрема й верховенство права, і авторитет судової влади тощо. Ми вважаємо, що він допустив навіть тавтологію, оскільки «дотримуватися морально-етичних

принципів поведінки судді» і «не вчиняти дій, що порочать звання судді та принижують авторитет судової влади» означає одне й те саме.

Закладаючи в текст присяги багато загальнолюдських синонімічних морально-етичних понять, законодавець не згадав головних із них, без яких сьогодні неможливо бути суддею: совість і гуманізм.

Як стверджує О.С. Кобліков, суддя повинен мати розвинуту совість. Це вказує на здатність здійснювати внутрішній моральний самоконтроль як при розгляді справи, так і при прийнятті рішень. Його совість повинна бути спокійна як при засудженні, так і при виправданні; мотиви, якими він керується, мають бути чистими і морально бездоганними. Суддя повинен бути гуманним. Жорстока людина, яка бачить в учасниках процесу лише «засіб», не підходить для судової роботи⁵. У цьому контексті варто зауважити, що відповідно до Закону від 4 серпня 1989 р.

У більшості країн світу суддя за порушення присяги, якщо воно не містить складу злочину, не звільняється з посади, тому що ставлення до представників усіх складових державної влади однакове. В Україні, на жаль, дещо інакше. Звільнення судді з посади за порушення присяги як самостійної підстави немає в жодній пострадянській країні

№ 319-І «Про статус суддів в СРСР» така вимога до судді була. Суддя присягався «бути завжди справедливим і гуманним».

Слід зауважити, що чинна присяга судді України вдвічі більша за присягу судді Російської Федерації і втричі — за присягу судді Європейського суду. Проте якість судової діяльності суддів України від того не стає кращою.

Наявність у тексті присяги багатьох синонімічних, невизначених у законі понять створює проблему відповідальності за їх невиконання або неналежне виконання. Взагалі, присяга — це акт урочистої клятви особи виконувати певні обов'язки, що впливають із публічно-правового статусу, якого вона набула, або обов'язки за змістом цієї клятви⁶.

В Україні присягу приймають не тільки судді, але й Президент і народні депутати. Для них усіх юридичним наслідком присяги є набуття з цього моменту відповідних повноважень. Але якщо загальне правило для Президента України та народних депутатів виявляється в тому, що їх відповідальність за порушення присяги має морально-політичний характер, то суддя за по-

рушення присяги підлягає звільненню з посади. Чому так? Тому, що в Україні до судді та до судової влади в цілому ставлення особливе. У цьому контексті слід нагадати, що згідно з твердженням В.М. Шаповала, у більшості країн світу суддя за порушення присяги, якщо воно не містить складу злочину, не звільняється з посади, тому що ставлення до представників усіх складових державної влади однакове. В Україні, на жаль, дещо інакше. Звільнення судді з посади за порушення присяги як самостійної підстави немає в жодній пострадянській країні.

У розвинутих демократичних країнах значення присяги суддів як такої не ідеалізують. Її насамперед розглядають як певний урочистий традиційний акт, що наділяє цю подію великим символічним значенням, оскільки ефективність присяги залежить не так від її змісту чи обсягу тексту, як від самих суддів, їх правової культури, правосвідомості, моральності та багатьох інших якостей. Проте в Україні відповідальність судді за порушення присяги залежить саме від її змісту.

Що слід розуміти під порушенням суддею присяги, розкрито у ст. 32 Закону від 15 січня 1998 р. № 22/98-ВР «Про Вищу Раду юстиції» (далі — Закон № 22/98-ВР). Зокрема, це: вчинення дій, що порочать звання судді і можуть викликати сумнів у його об'єктивності, неупередженості та незалежності, у чесності та непідкупності судових органів; незаконне отримання суддею матеріальних благ або здійснення витрат, що перевищують доходи такого судді та членів його сім'ї; умисне затягування суддею строків розгляду справи понад терміни, встановлені законом; порушення морально-етичних принципів поведінки судді.

Порівняння цих підстав для звільнення судді з посади з підставами дисциплінарної відповідальності, передбаченими ст. 83 Закону № 2453-VI, свідчить про те, що вони багато в чому схожі. Наприклад, у них ідеться про порушення строків розгляду справи, про упередженість та необ'єктивність, про порушення правил суддівської етики тощо.

Про той факт, що підстави для звільнення судді й підстави для притягнення його до дисциплінарної відповідальності кореспондуються між собою, свідчить і те, що відповідно до ст. 32 Закону № 22/98-ВР, якщо в процесі розгляду питання про звільнення судді за обставин, передбачених пунктами 4—6 ст. 126 Конституції, тобто і про порушення суддею присяги, Вища Рада юстиції (далі —

⁵ Див.: Кобліков А.С. Юридическая этика. Учебник для вузов. — М., 2000. — С. 168.

⁶ Див.: Шаповал В.М. Юридична енциклопедія. — Т. 5. — К., 2003. — С. 137.

ВРЮ) дійде висновку про відсутність підстав для звільнення судді, проте вчинені ним дії можуть мати наслідком дисциплінарну відповідальність, ВРЮ може прийняти рішення про притягнення суддів Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів до дисциплінарної відповідальності, а щодо інших суддів — про направлення матеріалів до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (далі — ВККС).

За таких самих обставин відповідно до п. 5 ст. 87 Закону № 2453-VI за наслідками дисциплінарного провадження ВККС може прийняти рішення про направлення рекомендації до ВРЮ для вирішення питання щодо внесення подання про звільнення судді з посади за наявності для цього підстав.

Те, що питанням дисциплінарної відповідальності суддів займаються дві державні установи без чіткого і однозначного визначення їх компетенції, рано чи пізно призведе до конфлікту між ними, до різнобою в підходах, до конкуренції і, як наслідок, буде завдавати шкоду державі й судовій системі зокрема

Згідно з Висновком від 19 листопада 2002 р. № 3(2002) Консультативної ради європейських суддів для Комітету міністрів Ради Європи про принципи та правила, що регулюють професійну поведінку суддів, зокрема, етичні норми, несумісну з посадою поведінку та неупередженість у кожній країні закон або базові правові положення, які застосовуються до суддів, повинні визначати в якнайточнішому формулюванні ті порушення, які можуть призвести до застосування дисциплінарних санкцій⁷.

Про те, що конкретні діяння, за які суддя може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності, мають бути чітко визначені в законі, йдеться і в прийнятій у Лісабоні 10 липня 1998 р. Європейській Хартії про статус суддів⁸. На жаль, конкретні критерії розмежування діянь, як і самі діяння, у двох зазначених законах передбачені у надзвичайно узагальненому плані, тому їх оцінка залежить від позиції членів ВРЮ і ВККС.

Аналіз вимог законів про дисциплінарну відповідальність суддів та про відповідальність за порушення ними присяги свідчить про те, що це фактично один вид відповідальності, а саме — дисциплінарний, але залежно від визначених у законі критеріїв його реалізують дві державні

структури, що наділені різними повноваженнями. Зокрема, одна може оголосити догану, а друга — поставити питання про звільнення з посади.

ВККС має притягувати суддів до дисциплінарної відповідальності за недбале ставлення до виконання службових обов'язків та за умисні діяння невеликої та середньої тяжкості, а ВРЮ — за умисні грубі порушення закону.

За даними ВРЮ, за останні два роки вона прийняла рішення про необхідність звільнення з посад за порушення присяги 46 суддів. Серед них — один суддя Верховного Суду України, два судді апеляційних судів і 43 судді судів першої інстанції.

Під час вивчення цих рішень установлено, що підставами для звільнення суддів з посад були різні умисні грубі порушення закону, участь у рейдерських захопленнях підприємств, незаконне безпідставне зупинення дії рішень державних органів влади, допомога у незаконному захопленні житлових приміщень, майна та земельних ділянок, втручання у внутрішню організаційну діяльність підприємств, тяганина при розгляді справ, блокування діяльності підприємств, фальсифікація матеріалів справи тощо. Деякі судді звільнені з посад за неявку на роботу протягом тривалого часу (перебувають у розшуку).

На нашу думку, те, що питанням дисциплінарної відповідальності суддів займаються дві державні установи без чіткого і однозначного визначення їх компетенції, рано чи пізно призведе до конфлікту між ними, до різнобою в підходах, до конкуренції і, як наслідок, буде завдавати шкоду державі й судовій системі зокрема.

За діяння невеликої тяжкості в законі має бути попередження судді, як це практикується у розвинутих країнах світу. За діяння середньої тяжкості слід оголошувати догану, а за тяжкі діяння та неодноразові діяння середньої тяжкості — звільняти з посади

Тому, звичайно, треба, щоб питаннями дисциплінарної відповідальності суддів займався один державний орган. Але ми не прихильники того, щоб створювати ще якусь окрему державну структуру, оскільки це контрпродуктивно і не на часі для нашої економічної ситуації.

Підсумовуючи зазначене, зауважимо, що присяга судді відповідно до європейських стандартів має бути коротка і лаконічна. Відповідальність за порушення присяги судді слід передбачити лише за ідеального поєднання зі злочином. Звільнення з посади за порушення присяги як

⁷ Див.: Міжнародні стандарти у сфері судочинства. — К., 2010. — С. 55.

⁸ Див.: Там само. — С.137.

самостійну підставу необхідно виключити із Конституції та законів. Потрібно об'єднати підстави відповідальності суддів, передбачені в законах № 2453-VI та № 22/98-ВР, систематизувати їх та конкретизувати.

На сьогодні згідно з чинним законом і за діяння невеликої тяжкості, і за діяння середньої тяжкості, і за тяжкі діяння, якщо ВККС не знайде необхідності в такому випадку ініціювати звільнення судді з посади та направити матеріали до ВРЮ, передбачено одне стягнення — оголошення догани.

Цей підхід, на нашу думку, неправильний. Між діянням невеликої тяжкості і тяжким або особливо тяжким, за яке можливе звільнення з посади, велика різниця. Необхідно дотримуватись диференціації діянь і стягнень за них. Вважаємо, що за діяння невеликої тяжкості в законі має бути попередження судді, як це практикується у розвинутих країнах світу. За діяння середньої тяжкості слід оголошувати догану, а за тяжкі діяння та неодноразові діяння середньої тяжкості — звільняти з посади. Так, у США підставою для звільнення судді є аморальний вчинок або тяжкий злочин.

Щодо питання про відповідальність судді в законі має бути передбачено обтяжуючі й пом'якшуючі відповідальність обставини. Не завжди за тяжке діяння суддя може бути звільнений із посади, як і не завжди за діяння середньої чи невеликої тяжкості йому може бути оголошена лише догана, оскільки слід враховувати, діяв він із прямим чи непрямим умислом, та безліч обставин, які обтяжують чи пом'якшують відповідальність.

Зазначені обставини свідчать про те, що в Україні потрібен кодекс відповідальності судді. У деяких країнах у виді стягнення за порушення закону суддю на певний строк відсторонюють від виконання обов'язків або зменшують заробітну плату. На нашу думку, Україна не повинна йти таким шляхом.

За умов, у яких перебуває суддя в Україні, це буде лише озлобляти його та спонукати до пошуку інших засобів існування. Необхідно створювати гідні умови для праці судді, робити все для того, щоб він дорожив своєю роботою. Покарання і заохочення судді мають перебувати у балансі та розумних межах.